

18. BÖLÜM / CHAPTER 18

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI BÜROKRASİSİNDE ENGELLİ (SAĞIR-DİLSİZ) İSTİHDAMI*

EMPLOYMENT OF PERSONS WITH DISABILITIES (DEAF-MUTE) IN THE OTTOMAN BUREAUCRACY DURING THE TANZİMAT PERIOD

Sezai BALCI**

*Bu yazının temeli, 2013 yılında tarafımızdan yayımlanan, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi* (İstanbul: Libra, 2013) adlı çalışmaya dayanmaktadır. Bununla birlikte 2013'ten sonra arşiv idareleri tarafından araştırmaya açılan/sunulan yeni arşiv belgelerine ve yeni yayınlara da bu çalışmada yer verilmiştir.

**Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Giresun, Türkiye
e-posta: balcisezai@gmail.com

DOI: 10.26650/B/AA09.2020.007.18

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde dilsizlerin istihdam edilmesine Fatih Sultan Mehmed devrinde başlanmıştır. Osmanlı klasik devrinde Farsça bizebân olarak isimlendirilen dilsizler, daha çok Saray ve Harem'de hizmet görmüşlerdir. Osmanlı klasik döneminde dilsizler daha çok Saray ve Harem'de Tanzimat'tan sonra ise Bâbüâlî, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclisi, Hâriciye Nezareti, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Maârif-i Umûmiye ve Şûrâ-yı Devlet gibi birimlerde istihdam edilmiştir. Bunların saraya alınmasındaki en önemli etkenlerden biri zekâları ve bunun yanında beden ve yüz güzelliği idi. Dilsizler, kendilerine mahsus işaretlerle anlaşılırdı. Bu işaretlere de “*dilsiz dili*” denirdi. Tanzimat'tan önce Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilen dilsizlerin sayısı 25-40 arasında değişmekteydi. Tanzimat'tan sonra ise yukarıda sayılan birimlerde 1-2 dilsiz istihdam edilmiştir. Klasik dönemde dilsizler tımarla gelirlerini sağlarken, Tanzimat'tan sonra maaşa bağlanmışlardır. Dilsizlere “padişah ihسانی” denilen *atiyyelerle* çeşitli yardımlarda bulunulmuştur. Bunun dışında daha çok *muhtacın* tertibatı adı altında dilsizlere ödeme de yapılmıştır. Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti diğer alanlarda olduğu gibi dilsizlerin de hak ve hukukunu korumak için birçok yeni düzenleme yapmıştır. Suça bulaşan dilsizlere ise herhangi bir ayrımcılık yapılmamış, ceza kanununa göre yargılama ve cezalandırılmaları gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, dilsiz, engelliler, engelli istihdamı

ABSTRACT

The employment of mute people in the Ottoman Empire began during the reign of Mehmed II (The Conqueror). The services of the mute, called “bîzebân” (literally, without a tongue) in Persian, were used mostly in the Palace and Harem during the Ottoman Classical Age. Following the Tanzimat, they were employed in such branches of government as the Sublime Porte, the Council for Military Affairs, the Foreign Ministry, the Supreme Council, the Council of the Ministry of Education, and the Council of State. Key factors in the recruitment of the mute were their intelligence, and the beauty of their body and face. The mute communicated by means of a sign language called the “mute language.” Before the Tanzimat, the number of mute people employed in Ottoman bureaucracy ranged between twenty-five and forty, while thereafter, the above-mentioned departments each employed one or two. In the Ottoman Classical Age, the mute earned income through fiefs, but started receiving salaries after the Tanzimat. Various financial supports were given to the mute under the name of *atîyye*, so-called “sultan’s kindness.” Otherwise, mute people were paid as part of the “needy” apparatus. The Ottoman State made new arrangements to protect the rights and privileges of the mute after the Tanzimat. Even those involved in crime were not discriminated against in any way, with trial and punishment carried out according to the criminal law.

Keywords: The Ottoman Empire, mutes, disabled, disable employment

Giriş

Sağır ve dilsizlerin bürokraside istihdamında güvenlik ve konuşulan devlet işlerinin dışarıya yansıtılmama gerekçesi rol oynamıştır.¹ Diğer dünya devletlerinde olduğu gibi Osmanlı idaresinde de başta Saray olmak üzere Bâbîâlî, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclisi, Hassa Ordusu Meclisi, Hâriciye Nezareti, Meclis-i Vâlâ, Meclis-i Maârif-i Umûmiye, Şûrâ-yı Devlet, Tuna Vilayeti, askeri birlikler, Harem ve Hırka-i Saâdet Dairesi gibi birçok birimde dilsizler istihdam edilmiştir.

Osmanlı klasik devrinde Farsça *bîzebân*² olarak isimlendirilen dilsizler daha çok Saray ve Harem’de hizmet görmüşlerdir. Dilsizlerin Osmanlı Sarayı’nda ne zamandan beri istihdam edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte incelediğimiz kaynaklar dilsizlerin istihdamını Yıldırım Bayezid devrine kadar götürmektedir.³ Tayyârzâde Atâ,⁴ Pakalın,⁵ Baykal,⁶ Ekinci,⁷ Lewis⁸ ve Ahmet Rasim’e⁹ göre dilsizlerin sarayda istihdamına Fatih Sul-

- 1 Abdülkadir Özcan, “Dilsiz”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), IX: 304.
- 2 Osmanlı Devleti’nde engelliler için kullanılan tanımlar için bkz. Kamuran Şimşek, “Osmanlı Devleti’nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar”, *Belgi XV* (2018/1): 728-740.
- 3 “Dilsizler ya da Bizebân”, *Türk Ansiklopedisi*, 1966, XIII: 277; Özcan, “Dilsiz”, 304.
- 4 Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi -Târîh-i Enderûn-*, haz. Mehmet Arslan, (İstanbul: Kitabevi, 2010), I: 271-272.
- 5 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 4. Basım, (İstanbul: MEB, 1983), I: 237.
- 6 İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, (İstanbul: İstanbul Fetih Derneği, 1953), I: 63.
- 7 Ekrem Buğra Ekinci, “Saray Dili, Dilsiz Dili”, *Türkiye*, 12 Kasım 2008, s. 14.
- 8 Bernard Lewis, “Dilsiz”, *Encyclopaedia of Islam*, 1965, II: 277.
- 9 Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2000), II: 230.

tan Mehmed devrinde başlanmıştır. Reşat Ekrem Koçu ise Osmanlı Sarayı’nda dilsizlerden yararlanılmasının daha önceki devletlerde uygulanan bir saltanat geleneği olduğunu ifade ederek Osmanlıların da bu geleneğe uyduklarını belirtmektedir.¹⁰ Dilsiz ve cücelerin¹¹ Osmanlı Sarayı’ndaki durumları ve fonksiyonları Avrupalı diplomat ve seyyahların daha çok ilgisini çekmiştir. 1555’te İstanbul’a gelen Alman Elçisi Busbecq, sarayda kullanılan dilsizleri *Türklerin pek önem verdiği hizmetkârlar sınıfı* olarak nitelendirmektedir.¹² 16. yüzyılın ikinci yarısında Venedik Elçisi Costantino Garzoni (1547-1629) ile Fransız diplomat Philippedu Fresne-Canaye (1551-1610), Sultan II. Selim’in etrafında bulunan musâhip, cüce, dilsiz ve “soytarı”lardan bahsetmektedir.¹³

Klasik dönemde dilsizler, Arz Odası’nda sadrazamların Padişahla olan görüşmelerinde hizmet vermişlerdi. Bu görüşmelerde dilsizlerden başka bir görevli bulunamazdı.¹⁴ Devlet işlerinin görüşülmesi sırasında hizmet eden dilsizler daha sonra da Bâbîâlî’de evrak getirip götürme işinde istihdam edilmişlerdir. Mart 1919’da Bâbîâlî’de biri başdilsiz olmak üzere iki dilsizin çalışması,¹⁵ Osmanlı Devleti’nin yıkılışına kadar dilsizlerin istihdamına devam edildiğini göstermektedir. Özellikle Meclis-i Has-ı Vükelâ denilen Bakanlar Kurulu müzakerelerinin gizli kalması maksadıyla dilsizler istihdam olunmuşlardır.¹⁶ Günümüzde ise TBMM ve Bakanlar Kurulu toplantılarında sağır ve dilsiz kavalardan yararlanılmaya devam edilmektedir.¹⁷

1. Sarayın Günlük Hayatındaki Dilsizler

Dilsizler, sürekli olarak padişahın kapısında nöbet tutarlardı.¹⁸ Dilsizler, Arz Odası’nda rikâb günlerinde olan görüşmeler sırasında darüssaâde, silahdâr ağalarıyla, Başçukadâr, sırkatibi ve hazine kethüdası gibi görevlilere padişah tarafından verilecek olan emirleri bildirirlerdi.¹⁹ Saray-

10 Reşat Ekrem Koçu, “Dilsiz, Saray Dilsizleri”, *İstanbul Ansiklopedisi*, 1966, VIII: 4581.

11 Osmanlı Sarayı’nda cüce istihdamı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Ezgi Dikici, “Saltanat Sembolü Olarak ‘Farklı’ Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler”, *Toplumsal Tarih* 248, (2014): 16-25.

12 Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. Derin Türkömer (İstanbul: Türkiye İş Bankası 2005), 34.

13 M. Miles, “Signing in the Seraglio: mutes, dwarfs and jestures at the Ottoman Court 1500-1700”, *Disability&Society* 15/1 (2000): 120.

14 Tayyâr-Zâde Atâ, *Târîh-i Enderûn*, I: 271-272; Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, I: 63.

15 Bunlar Başdilsiz Ferruh Efendi ile Sadık Ağa idi. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. İUM. EK (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri), 49/92.

16 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I: 237.

17 Bugün TBMM’de ikisi sağır ve dilsiz olmak üzere 11 kavas istihdam edilmektedir. Bir erkek ve bir kadından oluşan sağır ve dilsiz kavalılar, gizli oturumlara başlanılmadan TBMM Kanun ve Kararlar Müdürlüğü’nün görevlileri önünde içeride yaşananların dışarıya yansıtılmaması için yemin etmektedirler. Metin Yüksel, “Meclisin 11 Kara Kutusu”, *Hürriyet Pazar*, 8 Kasım 2013, (15/11/2013), (<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/11/08/369041.asp>)

18 “Dilsizler ya da Bizebân”, 277.

19 Tayyâr-Zâde Atâ, *Târîh-i Enderûn*, I: 271; Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, II: 230; “Dilsizler ya da Bizebân”, 277; Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, I: 63.

da çalışan dilsizler genellikle padişahın çalışma ofisinin bulunduğu kapıda ya da perde arkasında beklerlerdi.²⁰ Dimitri Kantemir'e (1673-1723) göre dilsizlerin görevi padişah sadrazam, kızlarağası yahut başka bir yüksek memurla gizli görüştüğü zaman, herhangi birisinin içeri girmemesi için, kabul salonunun perdesini kapalı tutmaktı.²¹ Böylece görüşmelerin gizliliği sağlanarak devlet sırlarının iştirilmesi ve yayılması engellenmiş oluyordu. Bunlar, padişah Harem'de halvet olunca ve yemek yemeğe gidince kapısı önünde dururlardı.²² Dilsizler gündüzleri nöbette bulunmadıkları zamanlarda Eski Ağalar Mescidi önünde toplu olarak beklerlerdi.²³

Dilsizlerin berber olarak istihdam edildikleri de olurdu. 22 Mayıs 1695 tarihli bir Hil'ât Defteri'ne göre Sarayda bulunan dilsizlerin biri de Padişahın berberiydi ve bu tarihte 87 kuruş hil'ât bahası almıştı.²⁴ 1792-1798 yılları arasında İstanbul'da hekimlik yapan Fransız Antoine Olivier'e (1756-1814) göre Osmanlı hizmetinde bulunan dilsizlerden biri Fransız Elçisi Marie Louis Descorches'in (1749-1830) güvenini kazanarak ona bazı haberler getiriyordu. Bu dilsizi gözlemleyen Olivier, bunun Osmanlı adına casusluk yaptığını ifade etmektedir.²⁵

1816'da Sultan II. Mahmud tarafından huzura kabul edilen Fransız elçisinin resmî kabul töreninde ise siyah ve beyaz ırktan dilsizler hazır bulunmuşlardı.²⁶ Jean-Baptiste Tavernier'e (1605-1689) göre dilsiz ve cüceler boş kaldıklarında zamanlarını kavuk sararak geçirirlerdi.²⁷ Bunların dışında dilsizler, saraya alınan eşyaların getirilmesinde,²⁸ bazı devlet görevlilerinin muhalefâtının sayımında görevlendirilmişlerdir.²⁹ Osmanlı Devleti'nin son yıllarında sarayda dilsiz ve cücelerin istihdam edilmedikleri mabeyn başkâtipliğinde bulunanların anılarından da anlaşılmaktadır.³⁰

20 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, 3. Basım (Ankara: TTK, 1988), 330.

21 Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Özdemir Çobanoğlu (İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü, 1998), II: 964.

22 "Dilsizler ya da Bizebân", 277; Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, I: 64; Özcan, "Dilsiz", 304.

23 "Dilsizler ya da Bizebân", 277; Özcan, "Dilsiz", 305.

24 BOA, İE, HLT (İbnülemin Hil'ât), 3/242.

25 Ayşe Ezgi Dikici, *Imperfect Bodies, Perfect Companions? Dwarfs and Mutes at the Ottoman Court in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, 2006), 58.

26 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, 3. Basım (Ankara: TTK, 1988), 305.

27 Özcan, "Dilsiz", 305.

28 Mayıs 1659'da Saray'a getirilen elbise mensûcât, kürk ve kılıç gibi eşyalar Hazine Kethüdası tarafından Bizebân Osman Ağa'ya teslim edilmişti. BOA, TSMAd (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi), 9336.

29 Dilsiz Hadım Süleyman Ağa, *Saturcı* isminde birinin muhalefâtında görevlendirilmişti Dikici, *Imperfect Bodies*, 65.

30 Sultan Reşat devrinde bir süre mabeyn başkâtipliğinde bulunan Halit Ziya Uşaklıgil ve Mabeynci Lütfi Bey, anılarında darüssaade, harem ağaları, kızlarağası, gibi görevlileri zikrettiği halde saraydaki sağır ve dilsizlerden bahsetmemişlerdir. Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, haz. Nur Özmel Akın (İstanbul: Özgür Yayınları, 2003; Mabeynci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri*, İstanbul, ty.

2. Dilsizlerin Eğitimleri ve İşe Alınmaları

Dilsizlerin saraya alınmasındaki en önemli etkenlerden biri zekânın yanında beden ve yüz güzelliğiydi.³¹ Dilsizler, kendilerine mahsus işaretlerle anlaşılırdı. Bu işaretlere de *dilsiz dili* denirdi. Bu yüzden, bunların istihdamında gayet zeki ve yetenekli olanları tercih edilirdi.³² Osmanlı Sarayı'nın dilsiz diliyle tanışması Kanunî Sultan Süleyman devrinde saraya alınan iki dilsiz kardeşin istihdamıyla başlamıştı. Sultan'ın gizli emirlerinin yerine getirilmesinde kullanılan işaret dili aynı zamanda bunu öğrenenlere de büyük bir itibar sağlamıştı.³³ Kantemir'e göre bütün saray halkı *dilsiz dilini* bilmekteydi.³⁴ Padişahın huzurunda konuşmak ayıp sayıldığı için saray erkânı bu dille anlaşılır, hatta bu dille birbirlerine hikâyeler anlatırlardı. Ekinci'ye göre dilsizler, son derece hassas ve zeki kimselerdi. Hafızaları çok güçlüydü. Şahit oldukları hâdiseleri en ince teferruatına kadar anlatırlardı. Tarihi şahsiyetleri kendilerine mahsus hareketleriyle karikatürize edebilirlerdi. Sözgeşi, sağ ellerini parmakları açık tuğ gibi başlarına götürdüklerinde padişahı, ellerini yumup başparmağı *birinci* der gibi dimdik yukarı kaldırdıklarında sadrazamı kastettikleri anlaşılırdı.³⁵

İşitme ve konuşma yetisi olmayan dilsizler, konuşanların salt el ve dudak hareketlerinden ne demek istediklerini anlarılardı. Verilen emirleri ustalıkla ve en kısa yoldan gerekli yerlere iletirlerdi. Dilsizlerin anadan doğma dilsiz olmaları gerekmezdi. Tersine söylenenleri anlamaları, fakat vakıf olduklarını anlatmamaları gerekirdi.³⁶ Buna en güzel örneklerden biri de Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'yı telkiniyle azlettirmek isteyen kızlarağasının Sultan İbrahim ile olan görüşmesini perde arkasında bulunan dilsiz Mehmed Ağa'nın Sadrazama işaretle haber vermesidir.³⁷

Venedik Elçisi Ottaviano Bon'un (1552-1623) 1608'de yazdığına göre işaret dili Osmanlı Sarayı'nda yaygın olarak kullanılmaktaydı.³⁸ Robert Withers'e göre padişah dilsizlerle çok rahat bir şekilde dilsizce (*Alla Mutefcha*) konuşup tartışabilmekteydi. İşaret ve mimiklerle yapılan bu konuşmalar sözle yapılan kadar açık olurdu. Withers'e göre bu şekildeki konuşma

31 Koçu, "Dilsiz, Saray Dilsizleri", 4582; Dikici, *Imperfect Bodies*, 39.

32 "...dilsizler... malûlünden olmakla beraber zekâ ve istidâdları dairesinde bazı hüdemâta istihdam oluna geldiklerinden...", BOA, BEO (Babiâli Evrak Odası), 3375/253061; Tayyâr-Zâde Atâ, *Târih-i Enderûn*, I, s. 271; Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi*, I: 63.

33 Dikici, *Imperfect Bodies*, 63.

34 Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, II: 964.

35 Ekinci, "Saray Dili, Dilsiz Dili", 14.

36 "Dilsizler ya da Bizebân", 277.

37 Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, II: 756.

38 Dikici, *Imperfect Bodies*, 63.

biçimi gevezelikten hoşlanmayan Türklerin de işine gelmekteydi.³⁹ Padişahın İmamı Mustafa Sâfi'nin (?-1616) *Zübdetü'l-Tevârih*'te yazdığına göre de Sultan I. Ahmed dilsiz diline oldukça hâkimdi.⁴⁰ Pakalın da dilsizleri çoğunlukla zeki kimseler olarak nitelemektedir. Bunlar genellikle maksatlarını hususî işaretlerle çok güzel anlatırlardı.⁴¹ Paul Rycaut'a (1629-1700) göre dilsizler yetenekleri doğrultusunda *Kuran-ı Kerim* ve Hz. Muhammed'in hayatı hakkında da konuşup tartışırlardı.⁴² Withers, doğuştan dilsiz ve sağır olarak dünyaya gelen dilsizlerin oldukça güzel yazı yazdıklarını büyük bir şaşkınlıkla ifade etmektedir.⁴³ Dilsizler içinde Tayyârzâde Atâ'nın bildirdiğine göre Gührâb, Hamîd, Şâkir, Nazîf ve Kâmil gibi okuyup yazanlar da bulunurdu.⁴⁴

Tanzimat'ın ilanından sonra dilsizlerin işe alınmasında belli bir usul takip edilmemiştir. İşe yeni alınan dilsizler, tespit edebildiğimiz kadarıyla savaşlarda yararlılık gösterme, *erbâb-ı ferâset* sahibi olma ve bir birimde çalışan dilsizin ölmesiyle yerine diğerinin alınması gibi gerekçelerle istihdam edilmişlerdir.

İşe girmek isteyen dilsizler de ilgili makamlara dilekçeler vererek kendilerine uygun pozisyonlar için talepte bulunmuşlardır.⁴⁵ 1873'te Edirne Ticaret Mahkemesi Başkanı Yusuf Ziya Bey'in oğlu Fuad, Mabeyn Marangozhanesi'nde;⁴⁶ Safranbolulu Fatma Hanım'ın oğlu Feshâne ve Dikimhâne gibi askeri fabrikalarda⁴⁷ çalışmak istemişlerdi. Taşrada yerel idarecilere memuriyet talebi için başvuran dilsizlerin istekleri ise genellikle uygun kadrolar bulunmadığı için reddedilmiştir.⁴⁸

Bazı dilsizlerden ise askerî faaliyetlerde faydalanılmıştır. Bunlar daha çok araziye ve yolları iyi bilen kişilerdi. Bunlardan biri de Palulu Dilsiz Ali'ydi. Palulu Dilsiz Ali, ordunun Bayezid'deki askerî faaliyetlerinde istihdam edilmiş; istihdamı süresince de hizmetini sadakatle yerine getirmişti. Bu hizmeti karşılığında ise beşinci rütbeden Mecidî Nişanı ile ödüllendirilmişti.⁴⁹ Meclis-i Vâlâ'da ise resmî evrakın getirilip götürülmesi ve üyelerin ihtiyaçlarının

39 Robert Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, çev. Cahit Kayra, (İstanbul: Yeditepe, 2010).

40 Dikici, *Imperfect Bodies*, 55.

41 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I: 237.

42 Dikici, *Imperfect Bodies*, 64.

43 Withers, *Büyük Efendi'nin Sarayı*, bölüm VII.

44 Tayyâr-Zâde Atâ, *Târîh-i Enderûn*, II: 271-272.

45 BOA, DH. MKT (Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi), 466/24.

46 BOA, Y. PRK. AZJ (Yıldız Perakende Evrâkı Arzuhal ve Journaller), 1/24.

47 BOA, DH. MKT, 2378/123, 2388/69.

48 BOA, A. MKT. MHM (Sadaret Mektûbî Kalemi Mühimme Evrâkı), 476/40.

49 BOA, A. MKT. NZD (Sadaret Mektûbî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrâkı), 287/30; BOA, İ. DH, 440/29070; BOA, A. MKT. MHM, 164/12.

görülebilmesi için dilsizlerden yararlanılmıştır. Meclis-i Vâlâ'da gizlilik, dikkatle üzerinde durulan bir konuydu. Bîzebânlar daha çok gizli oturumlarda üyelere hizmet ediyordu.⁵⁰

20 Mayıs 1846'da Bâbîâli'de işe alınan Seyyid Mehmed Aziz'in işe alınmasındaki gerekçelerden biri *erbâb-ı ferasetten* olmasıydı.⁵¹ 1854'te Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclisi'nde işe girmek isteyen Üsküdarlı Dilsiz Derviş Efendi'ye burada iki dilsizin çalıştığı bildirilerek Hassa Ordusu Meclisi'ne başvurması istenmişti.⁵² 1865'te Lofçalı Hasan Ağa'nın işe alınma süreci şu şekilde gerçekleşmişti. Lofçalı Hasan Ağa Karadağ isyanında orduya katılarak 8-10 eşkiyayı öldürdüğü için Tuna Vilayeti'nde işe girmişti.⁵³ 1866'da Meclis-i Vâlâ Kavânîn Dairesi dilsizinin ölmesi üzerine bu memuriyete talip olanlardan biri de Turşucu Yakub Mahallesi'nde oturan 17 yaşındaki İsmail Hakkı'ydı.⁵⁴ İsmail Hakkı, bu dilekçesinden yaklaşık bir ay sonra işe alınmıştı.⁵⁵

İşe alınan dilsizlerin bir kısmının babaları da devlet hizmetinde bulunmuştur. Enderûn-ı Hümâyûn'da Seferli Odası ağalarından Dilsiz Mehmed Salih Ağa'nın babası Seyyid Ahmed, Tersâne-i Âmir'e'de 26 sene kunduracıbaşı olarak çalışmıştı.⁵⁶ 1856'da Hâriciye Nezareti'nde çalışan Ali Rusuhî Ağa'nın babası Bahriye Hastanesi Tabip Muavini Ali Efendi'ydi.⁵⁷ Uzun yıllar Bâbîâli dilsizi olarak çalışan Ferruh Efendi'nin babası ise bir süre Lazistan Mutasarrıflığı yapan ve yaklaşık 50 sene devlet hizmetinde bulunmuş olan Hamid Paşa'ydı.⁵⁸

Görevlerini layıkıyla yapan dilsizler zaman zaman nişan ve madalya ile ödüllendirilmişlerdir. 2 Aralık 1894'te Bâbîâli Başdilsizi Hüseyin Ağa'ya dördüncü ve yardımcısı Ferruh Bey⁵⁹ ve Mehmed Sadık Efendi'ye⁶⁰ beşinci rütbeden Mecidî nişanları verilmişti. Enderûn'da⁶¹

50 Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, 2. Basım (Ankara: TTK, 1999), 100.

51 BOA, İ. DH, 131/6761.

52 BOA, A. MKT. NZD, 118/37.

53 BOA, MVL (Meclis-i Vâlâ), 465/48.

54 BOA, MVL, 510/130.

55 BOA, MVL, 518/33.

56 BOA, C. BH (Cevdet Bahriye), 89/4275.

57 Ali Rusuhî Ağa'nın babası Bahriye Hastanesi Tabip Muavini iken ölmüştü. Babasından kalan 100 kuruşluk maaş ve et tayınâtı kayd-ı hayat şartıyla annesi Dilpezîr Hanım'a kalmıştı. Annesinin de ölümüyle kesilen maaş ve et tayının kendisine verilmesi için bkz. BOA, HR. MKT (Hâriciye Nezareti Mektûbî Kalemi), 140/28, 177/79, 266/3.

58 Ferruh Ağa'nın babasının adı belgelerde hem Hüseyin hem de Hamid Paşa olarak geçmektedir. BOA, BEO, 3/219, 1235/95570, 399/29883, 2776/208161.

59 Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmaların Eğitimi", *İstanbul Armağanı (Gündelik Hayatın Renkleri)*, haz. Mustafa Armağan (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1997), III: 308.

60 BOA, İ. TAL (İrade Taltifât), 131/66.

61 Enderûn'da çalışan dilsizler için bkz. Batuhan İsmail Kıran, "Enderûn-ı Hümâyûn'da Dilsiz İç Oğlanları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* VII/35 (2014): 277-285.

çalışan dilsizlerden Ahmed Behzat Efendi⁶² ile Hırka-i Saadet Dairesi'nde istihdam edilen Hasan Şükrü Efendi,⁶³ 1896 başında Sanayi; Başdilsiz Hacı Hüseyin Ağa ise 11 Temmuz 1904'te Gümüş Liyâkat madalyalarına lâyük görülmüştür.⁶⁴ Dilsizlerin devlet hizmetinden çıkarıldıklarından sonra acizyet içinde kaldıkları birçok belgeye de konu olmuştur.⁶⁵

1889'da açılan Sağır ve Dilsizler Mektebi'nden mezun olan dilsizler, çoğu zaman mürettip olarak çalışırlardı. Kõrler de mûzik aleti kullanarak çalgıcılık yaparlardı. Okuldan mezun olan õğrencileri daha çok hakkaklık, kunduracılık, marangozluk gibi meslekleri tercih etmekteydiler.⁶⁶ 1896'da Hüseyin Sabri Bey (1859-1924), okuldan mezun olan õğrencilerin iş bulamadıkları gerekçesiyle okula olan ilginin azaldığından bahsetmektedir. Hüseyin Sabri Bey, sağır dilsiz ve kõr õğrencilerin geçimlerini sağlamaları için bunların devlete ait fabrikalarda istihdam edilmelerini önermişti. Bu şekilde õğrenciler okuldaki eğitimlerinden sonra başkasına muhtaç olmadan geçinebileceklerdi. Bu amaçla okul mezunlarının ilk önce Tophâne-i Âmire ve Bahriye Nezareti bünyesinde bulunan askeri fabrikalarda işe girmeleri düşünülerek ilgili birimlerle yazışmalar yapıldı. Tophâne-i Âmire, askeri mühimmat fabrikalarında bunların istihdamını uygun bulmadı. Bahriye Nezareti ise 1896 yılının sonundan itibaren okuldan mezun olan õğrencilerden sadece 5-6 dilsizi istihdam edebileceğini bildirdi. Bahriye Nezareti'nde işe alınacak olan dilsizlere Sanayi-i Bahriye Sıbyan Taburları'nda meslek õğretilenecekti. Bahriye Nezareti'nin bu olumlu cevabıyla Sağır ve Dilsiz Mektebi mezunlarından Ahmed, Muhyiddin, Ali ve Yakob Efendiler muayeneleri yapılarak Tersâne-i Âmire'de işe alınmışlardı.⁶⁷ Sağır ve Dilsiz Mektebi mezunlarından her sene 5-6 kişinin Bahriye Nezareti'nde işe alınacak olması bunların kendi kendilerine geçinmelerinin sağlanması yolunda atılmış çok önemli bir adımdı.

İşitme engelliler arasında memurluk dışında, devlete ait kuruluşların birinde meslek õğrenmek için çalışanlar da olurdu.⁶⁸ Bu şekilde Dârülhayr Marangozhanesi'nde çalışanlardan biri de Süleyman Ağa'ydı.⁶⁹ Görme engellilerin mûzik hayatında başarılı oldukları Âşık Veysel

62 BOA, İ. TAL, 90/53.

63 BOA, İ. TAL, 90/55.

64 BOA, İ. TAL, 336/4.

65 Galatasaray'dan maaşsız olarak çıkarılan Dilsiz Halil'in dilekçesi için bkz. BOA, MVL, 80/2; Enderûn dilsizlerinden Hamid Ağa, aylık 500 kuruş geliri olduğu halde Emtia Gümrüğü'ne 10 bin kuruş borçlanmıştı (BOA, A. MKT. MVL (Sadaret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrâkı), 30/69). Enderûn'dan çıkarılan el-Hac Hüseyin'e 12 Mart 1851'de 333 kuruş maaş tahsisi edilmiştir (BOA, İ. DH, 230/13802; BOA, A. MKT. NZD, 29/72; BOA, İ. DH, 230/13847.

66 BOA, MF. MKT (Maârif Nezareti Mektûbî Kalemi), 323/76.

67 Maârif ve Bahriye Nezaretleri ile Tophâne-i Âmire arasında yapılan 18 Haziran 1896, 27 Temmuz 1896, 29 Eylül 1896, 19 Ekim 1896, 26 Ekim 1896 tarihli yazışmalar için bkz. BOA, MF. MKT, 323/76.

68 Ramazan Günay ve Halil İbrahim Görür, "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* XXXII/53 (2013): 61.

69 BOA, DH. MKT, 583/52.

(1894-1973) ve Hafız Kâni Karaca (1930-2004) gibi sanatçıların başarılı kariyerleri ile de açıklanabilir. Yaklaşık 26 yıl göz hekimliği yapan ve 30 binden fazla hasta muayene eden Dr. Mehmed Esad'a (Işık) (1865-1936) göre körlerin yapabilecekleri en iyi mesleklerden biri de fizyoterapistlik veya masörlüktü. Dr. Mehmed Esad (Işık), körlerin daha çok masaja yönlendirilmelerini isteyerek, bunların fizik tedavi ve rehabilitasyon amaçlı olarak hastanelerde çalışabileceklerini ifade etmekteydi.⁷⁰

3. Dilsizlerin Çalışma Süreleri ve İstihdam Edilen Dilsiz Sayısı

Mart 1838'de 150 kuruş maaşla emekliye sevk edilen Sadaret dilsizi Mustafa, yaklaşık 30-40 sene Bâbiâli'de çalışmıştı.⁷¹ Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Dilsizi Mehmed Ağa, 1848'de öldüğünde meslekteki kırk sekizinci yılını çalışıyordu.⁷² 1854'te 50 kuruş almaya başlayan ve 1866'ya kadar Meclis-i Vâlâ'da çalışan Mehmed Ağa,⁷³ çok küçük yaşta devlet hizmetine girmişti.⁷⁴ 13 Eylül 1862'de devlet hizmetine giren Sadaret Dilsizi Lütfi Ağa, ölüm tarihi olan 24 Temmuz 1889'a kadar toplam 25 sene 10 ay, 12 gün çalışmıştı.⁷⁵ Kasım 1888'de Şûrâ-yı Devlet'te bulunan ve 1894'te ölen Mehmed Ağa'nın çalışma süresi 46 yıldır.⁷⁶ 1898'de Bâbiâli Başdilsizi olan Hasan Ağa, devlet hizmetine 1851'de girmişti.⁷⁷

Tanzimat döneminde Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilen dilsizlerin sayısını net olarak tespit etmek mümkün değildir. 9 Mart 1825 tarihli bir künye defterine göre Topkapı Sarayı'nda biri başdilsiz olmak üzere 12 dilsiz bulunuyordu. Dilsizlerden Serbîzebân Ahmed, Hüseyin Kamil, Hüseyin, Mehmed Rasih, Mehmed ve Mehmed Ata Ağalar Seferli; Mehmed Şakir, Ahmed Nazif, Hidayet ve Hasan Ağalar Kiler ve Mehmed ve diğer Mehmed Ağalar ise Hazine Odalarında ikamet ediyorlardı. Bu tarihte başdilsiz olan Serbîzebân Ahmed Ağa Seferli Odası'ndaydı.⁷⁸ 1847'de Bâbiâli'de iki,⁷⁹ 1854'te Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Meclisi'nde iki,⁸⁰

70 Hasan Basri Sayı, *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 56-57.

71 BOA, HH (Hatt-ı Hümayûn), 682/33222.

72 BOA, İ. MVL (İrade Meclis-i Vâlâ), 135/3678.

73 BOA, MVL, 497/43.

74 BOA, MVL, 520/22.

75 BOA, ŞD (Şûrâ-yı Devlet), 897/7.

76 BOA, DH. MKT, 1577/101, 280/58.

77 BOA, BEO, No: 1235/95570.

78 BOA, TSMAd, 10710, s. 25.

79 BOA, İ. DH, 131/6761; BOA, A. M (Sadaret Müteferrik Evrâkı), 4/59.

80 BOA, A. MKT. NZD, No: 118/37.

Meclis-i Vâlâ'da üç,⁸¹ Bâbîâlî'de bir,⁸² 1857'de Hâriciye Nezareti'nde iki,⁸³ 1866'da Meclis-i Vâlâ'da iki,⁸⁴ 1882'de Şûrâ-yı Devlet'te bir,⁸⁵ Bâbîâlî'de 1892'de iki,⁸⁶ 1896'da üç,⁸⁷ 1898'de iki,⁸⁸ 1909'da Şûrâ-yı Devlet'te dört,⁸⁹ 1919'da Bâbîâlî'de iki⁹⁰ dilsiz istihdam edilmekteydi.

4. Dilsizlerin Kıyafetleri

Başdilsiz, resmi törenlerde diğer Has Odalılar gibi kontuş kürk, düzkaş kalıp işi kavukla yemek yedi.⁹¹ Başdilsizlerin giydikleri takyeler kısaydı. Bu takyelerin sol tarafına sırmadan tûlânîce bir dil resmi yapıştırılırdı. Elbisenin sırt kısmında ise koğuş ağalarıyla aynı kaftan ve dolamayı giyerler, bellerine de kanun kuşağı denilen kuşağı sararlardı. Dolamaları gül, şeftali veya menekşe renkli çuhadandı.⁹² Elçi kabul törenlerinde ise dilsizler, pembe ve sarı renkli ipekli bir elbise⁹³ ile sırma işlemeli külâh,⁹⁴ Harem'de çalışan dilsiz cariyeler ise üç yaftalı bir kuşak giyerlerdi.⁹⁵

22 Mayıs 1695 tarihini taşıyan bir hil'ât defterine göre sarayda bulunan personelden dilsizlere 375 ve hükümdarın berberi olarak istihdam edilen bir dilsize ise 87 kuruş tutarında hil'ât bahası verilmiştir.⁹⁶ Ayrıca bunlara bayramlarda üç elbiselik kumaş da verilirdi.⁹⁷ Tarihi belirtilmeyen bir belgeye göre dilsiz ve cücelere bayramlarda giymeleri için 27 top kumaş verilmişti.⁹⁸ Yine dilsizlerle birlikte silahtar, çuhadar, hazine kethüdası ağalarına her sene birer “donluk” verilirdi.⁹⁹ 1809'da Enderûn'da istihdam edilen Bizebân Hasan Ağa için atlas, kaftan, İstanbul şalı, kuşak ve gecelik için olmak üzere toplam 390 kuruş harcanmıştı.¹⁰⁰

81 Bunlar Hacı Mustafa, Mehmed ve Mehmed Ali Ağalar'dı. BOA, İ. MVL, 305/12575; Meclis-i Vâlâ'da çalışan Dilsiz Mehmed'lerden biri 1866'da ölmüştür. BOA, MVL, 520/22.

82 BOA, İ. MVL, 305/12575.

83 Bunların isimleri Hacı Hüseyin Ağa ve Ali Rusuhî Ağa'ydı. BOA, HR. MKT, 266/3, 199/25.

84 BOA, MVL, 518/33, 520/22.

85 BOA, İ. DH, No: 869/69514.

86 BOA, BEO, 103/7686;bu dilsizlerden biri olan Ahmed, Mart 1893'te ölmüştü. BOA, BEO, 181/13569.

87 BOA, BEO, 743/55669, 749/56154.

88 BOA, BEO, 1235/95570.

89 BOA, BEO, 3635/272570.

90 BOA, DH. İUM. EK, 49/92.

91 Tayyâr-Zâde Atâ, *Târîh-i Enderûn*, II: 382.

92 Özcan, “Dilsiz”, 305.

93 Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 305.

94 “Dilsizler ya da Bizebân”, 277.

95 Çağatay Uluçay, *Harem* (Ankara: TTK, 1971), II: 15.

96 BOA, İE, HLT, No: 3/242.

97 Özcan, “Dilsiz”, 305.

98 BOA, TSMAd, 9262.

99 BOA, TSMAd, 2354/2.

100 BOA, TSMAd, 4407.

Devlet hizmetinde çalışan dilsizlere yapılan elbise tahsisatının imparatorluğun sonuna kadar devam ettiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. 1891’de Şûra-yı Devlet’te çalışan hademe, odacı ve dilsizler için takımı 259 kuruş olmak üzere 22,¹⁰¹ 1907’de de Şûrâ-yı Devlet Dilsizi Mehmed Nureddin Efendi’ye bir,¹⁰² 1909 başında Meclis-i Vükela’da çalışan perdedi, odacı ve dilsizlerin her birine birim fiyatı 205 kuruş olan 8 adet takım elbise diktirilmiştir.¹⁰³

1889 yılında açılan Sağır-Dilsiz Mektebi öğrencileri ise Sultan II. Abdülhamid dönemindeki tüm okullar gibi özel üniformalara sahipti. Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi öğrencileri de üniformalarının yanı sıra özel bir arma takarlardı.¹⁰⁴ Öğrencilerin üniforması halkın şefkat ve merhamet duygularını celp edecek şekilde belirlenmişti. Üniforma, kırmızı kumaştan ceketle siyah renkli kalın kırmızı çizgili bir pantolondan oluşuyordu. Ceketin her iki tarafında da Dilsizler Mektebi yazardı. Öğrencilerin bellerinde de madenî tokalı bir kemerleri olurdu. Kış mevsiminde askeri okul öğrencileri gibi bunlara da birer kaput dağıtılırdı.¹⁰⁵ Bu kırmızı üniformalar her sene ders yılı başında verilirdi.¹⁰⁶

Kırmızı üniformanın bir diğer amacı da öğrencilerin yolda at arabalarına karşı daha rahat bir şekilde fark edilebilmelerini sağlamaktı. Öğrencilerin okula geliş gidişleri de oldukça ilginçti. Bunlar daima ikişer ikişer ve kol kola gelip giderlerdi. İki öğrenciden biri sağır-dilsiz, diğeri ise kör olurdu. Önce sağır-dilsiz öğrenci körü bulurdu. Körün kulağı ve sağırın gözü bu iki öğrenciyi tek adam haline getirirdi. Yolda giderken kör, kulağı ile sesi işitir, sağır arkadaşını dürterek uyarır, sağır-dilsiz ise gördüklerinden körü haberdar ederdi. Halk sokakta üniformalarıyla bu öğrencileri gördüğünde herhangi bir tehlikeye maruz kalmamaları için ellerinden geleni yapardı.¹⁰⁷ *Körler sağırılar birbirini ağırlar* atasözü muhtemelen bu uygulamadan sonra dilimize girmiştir.¹⁰⁸

5. Dilsizlerin Gelirleri ve Yapılan Yardımlar

Tanzimat’ın ilanından sonra belgelere yansıdığı kadarıyla devlet hizmetinde bulunan dilsizlerin maaşları çalıştıkları birimlere göre çeşitlilik göstermektedir. 1842’de devlet hizmetine

101 BOA, DH. MKT, 1881/71.

102 BOA, DH. MKT, 1145/47; BOA, BEO, 2993/224456.

103 BOA, DH. MKT, No: 2699/9. Bugün TBMM’de aralarında iki sağır ve dilsizin de bulunduğu kavasların kıyafetleri, siyah ayakkabı üzerine gabardin siyah kumaştan erkeklere frak, gömlek, papyon; kadınlara etek, ceket, gömlek ve fulardan oluşmaktadır. Kavasların yakalarında ise ayyıldızlı gümüş zincir bulunmaktadır.

104 İzi Karakaş Özbayrak, *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)* (İstanbul: Libra, 2011), 33.

105 Osman Nuri Ergin, “Dilsizler Mektebi”, *İstanbul Ansiklopedisi*, 1966, VIII: 4582.

106 BOA, MF. MKT, 1111/52.

107 Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, II: 966-967.

108 Özbayrak, *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları*, 35.

giren Hacı Hüseyin Ağa'ya 200,¹⁰⁹ 1848'de ölen Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliye Dilsizi Mehmed Ağa'ya 200,¹¹⁰ 1849'da ölen Enderûn Dilsizi Ahmed Kamil Ağa'ya 500,¹¹¹ yine aynı yıl vefat eden Bâbüâlî Dilsizi Mehmed Ağa'ya 200,¹¹² 1850'de Hamid Ağa'ya 500,¹¹³ 1851'de vefat eden Enderûn Dilsizi Mustafa Ağa'ya yıllık 3.000,¹¹⁴ 1854'te ölen Meclis-i Vâlâ Dilsizi Hacı Mustafa Ağa'ya 150,¹¹⁵ 1857'de Hacı Hüseyin Ağa'ya 500,¹¹⁶ 1865'te Tuna Vilâyeti'nde işe giren Lofçalı Hasan Ağa'ya 100,¹¹⁷ 1866'da Meclis-i Vâlâ dilsizlerinden Mehmed Rauf'a 250,¹¹⁸ Bâbüâlî Dilsizi Hacı Hüseyin'e 300,¹¹⁹ 1882'de Şûrâ-yı Devlet'te Mehmed Ağa'ya 150,¹²⁰ 1883'te Bâbüâlî'de Hasan Şükrü'ye 200,¹²¹ 1885'te Şûrâ-yı Devlet'te çalışan Mehmed Efendi'ye 92,¹²² 1909 Eylülü'nde Şûrâ-yı Devlet'te istihdam edilen dört dilsize 2.200,¹²³ 1898'de Bâbüâlî'de başdilsiz olan Hüseyin Ağa'ya 900, yardımcısı Ferruh Efendi'ye 300,¹²⁴ 1919'da Bâbüâlî'de başdilsiz olan Ferruh Efendi'ye 800, diğer dilsiz Sadık Ağa'ya ise 400¹²⁵ kuruş maaş ödeniyordu.

109 BOA, İ. DH, 58/2886, 27 RA 1258/8 Mayıs 1842; Hüseyin Ağa, uzun yıllar devlet hizmetinde bulunmuştur. Hüseyin Ağa'ya 1847'de Sadrazam tarafından 500 kuruşluk bir yardım da yapılmıştı (Hüseyin Ağa'nın maddi yardım istediği devlet görevlilerinin listesi için bkz. BOA, A. M, 4/59. Hüseyin Ağa'nın maaşına Şubat 1849'da 100 (BOA, A. AMD (Sadaret Amedî Kalemî Evrâkı), 6/83, Mayıs 1854'te ise 50 kuruş zam yapılmıştır (BOA, İ. MVL, 305/12575).

110 BOA, İ. MVL, 135/3678.

111 Ahmed Kamil Ağa'nın ölümüyle söz konusu maaş, Hırka-i Saadet hademesinden Mehmed Nuri Ağa'ya tahsis edilmiştir. BOA, İ. DH, 192/10779; BOA, A. MKT (Sadaret Mektûbî Kalemî), 187/91.

112 BOA, A. AMD, 6/83.

113 BOA, A. MKT. MVL, 30/69; Hamid Ağa'nın maaşına bir yıl sonra 333 kuruşluk bir ilave yapılmıştır. BOA, İ. DH, No: 230/13802; BOA, A. MKT. NZD, 29/72; BOA, İ. DH, 230/13847.

114 Mustafa Ağa'ya tahsis edilmiş olan yıllık üç bin kuruşluk maaş ölümünden sonra İstıbl-ı Amire hademesinden Hasan Ağa'ya tahsis edilmişti. BOA, A. MKT. MHM, 41/100.

115 BOA, İ. MVL, 305/12575.

116 BOA, A. MKT. NZD, 231/76; 1859'da maaşına 24 kuruşluk zam yapıldı. BOA, A. MKT. NZD, 17/10. Hacı Hüseyin Ağa'nın oğlu Tahsin Efendi de 1862 başında Şam Postanesi Müdürlüğü'ne talip olmuştu. BOA, A. MKT, NZD, 403/8.

117 BOA, MVL, 465/48.

118 BOA, MVL, 512/5, 520/22.

119 BOA, MVL, 512/5.

120 BOA, İ. DH, 869/69514.

121 BOA, İ. DH, 874/69800. Hasan Şükrü'nün Bosna muhaciri olan babası Ahmed Efendi'den kalan Rami çiftliğinde bir dönüm ev arsasıyla Paşacayırı'nda arazisi vardı. Bu emlakı medrese öğrencisi Silistreli Mehmed Efendi tarafından elinden alınmıştı. BOA, DH. MKT, 1541/32, 1562/85; Bir başka kayıta ise Hasan Şükrü'nün Rusçuk göçmeni olduğu ifade edilmektedir. BOA, İ. DH, 874/69800.

122 BOA, ŞD, 308/32.

123 BOA, BEO, 3635/272570.

124 BOA, BEO, 1235/95570, 20 Nisan 1898. Lazistan Mutasarrıfı iken vefat eden Hamid Paşa'nın oğlu Babiâlî dilsizi Ferruh Efendi'nin babasından kalan Beylerbeyi Çamlıca Caddesi'nde 31 bin kuruşluk bir evi (BOA, BEO, No: 1235/95570; BOA, DH. İUM. EK, 49/92) ile Sultan Ahmed Camii yakınında 3-4 bin zirâlık bir arsası da mevcuttu (BOA, BEO, 728/54592).

125 BOA, DH. İUM. EK, 49/92.

Küçük bir karşılaştırma yapmak gerekirse 1882’de dilsizler mesela imam ve müezzinlerden daha fazla maaş alıyorlardı. Şûrâ-yı Devlet’te çalışan Dilsiz Mehmed Ağa 150 kuruş maaş alırken, imam 150, müezzin ise 130 kuruş maaş alıyordu. Yine Bâbiâli’de çalışan imam ve müezzinler de 120 kuruş maaş alıyordu.¹²⁶ 25 yıldan fazla bir süre Bâbiâli’de çalışan Lütfi Ağa, 13 Eylül 1862-12 Mart 1877 arasında 318, 13 Mart 1878-11 Mart 1880 arasında 235, 13 Mart 1880-12 Mart 1883 arasında 250, 13 Mart 1883-24 Temmuz 1889 arasında ise 350 kuruş maaş almıştı.¹²⁷

Devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı dolayısıyla diğer devlet memurlarında olduğu gibi dilsizler de maaşlarını almakta ve bundan kaynaklı bazı nedenlerle birtakım problemler yaşamaktaydılar. Şûrâ-yı Devlet dilsizi Mehmed Sıdkı Efendi, 1900-1901 yıllarına ait 1.089 kuruşu alamadığı için 100 kuruşluk ev kirasını ödemekte zorlanıyordu.¹²⁸ Bir ay sonra ise Mehmed Sıdkı Efendi’nin maaşının 60 kuruşu alacaklıları tarafından tevkif ettirilmişti.¹²⁹ Devlet idaresinde çalışan dilsizlerin bir kısmı da diğer memurlar gibi mülâzemeten yani maaşsız olarak işe giriyorlardı. Bunlara daha sonra mahlûl vukuunda maaş bağlanıyordu.¹³⁰

İşe yeni giren bir dilsizle ödenecek maaş için başka birimlerdeki dilsizlerin maaşları dikkate alınmıştır. Aralık 1846’da Meclis-i Maârif-i Umûmiye’de işe başlayan Mehmed Ali’ye maaş tahsis edilirken aynı tarihte Meclis-i Vâlâ’da çalışan Hüseyin Ağa’nın 200 kuruş aldığı belirtilerek eşit miktarda maaş almaları sağlanmıştır.¹³¹ Yine Meclis-i Vâlâ’da çalışırken vefat eden Hacı Mustafa Ağanın maaşı yine aynı birimde maaşsız olarak çalışan Mehmed ve Mehmed Ali ile Bâbiâli’de çalışan Hüseyin Ağa arasında *kayd-ı hayat* şartıyla eşit bir şekilde bölüştürülmüştür.¹³²

Osmanlı merkez bürokrasisinde çalışan dilsizler genellikle maaşlarının azlığından dolayı, diğer birimlerden münhal kalan maaşlara talip olmuşlardır. Enderûn’dan çıkan dilsizlerden Hacı Hüseyin Ağa’ya 1851’de Çırağan Sarayı bekçisi iken ölen Feyzullah Ağa’nın 333 kuruşluk maaşı tahsis edilmiştir.¹³³ 1856’da Hâriciye Nezareti’nde çalışan Ali Rusuhî Ağa, annesinden kalan 100 kuruşluk maaşın kendisine verilmesini talep etmişse de reddedilmiştir.¹³⁴

126 BOA, İ. DH, 869/69514.

127 BOA, ŞD, 897/7.

128 BOA, BEO, 1682/126138.

129 BOA, DH. MKT, No: 738/61.

130 Dilsiz Ahmed Ağa’ya mahlûl vukuunda maaş verilmesi için bkz. BOA, A. MKT. NZD, 426/64.

131 BOA, C. MF (Cevdet Maârif), 99/4947.

132 BOA, İ. MVL, 305/12575.

133 BOA, İ. DH, 230/13802; BOA, A. MKT. NZD, 29/72; BOA, İ. DH, 230/13847.

134 BOA, HR. MKT, 140/28, 177/79, 266/3.

Ertesi yıl yine Hâriciye Nezareti'nden Hacı Hüseyin Ağa, Hazine-i Hassa'dan 500 kuruş maaş alan Esirci Salih Ağa'nın;¹³⁵ Bâbîâlî dilsizi Mehmed Ağa, 1857'de ölen Üsküdarlı Hacı Tevfik Efendi'nin 300 kuruşluk;¹³⁶ 1860'ta Bâbîâlî dilsizi Hacı Hüseyin Ağa Kayıkhaneçiler Kethüdası Mehmed Cemal Ağa'nın 250 kuruşluk¹³⁷ münhal maaşlarına talip olmuşlardır.

Memuriyetlerine devam ederken vefat eden dilsizlerin maaşlarının bir kısmı ise ailelerine verilirdi.¹³⁸ Bunlar için genellikle maaşlarından Tekâüd Sandığı'na kesilen meblağ dikkate alınarak ailelerine maaş yapılırdı. 1848'de vefat eden Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye dilsizi Mehmed'in 200 kuruşluk maaşının yarısı ailesine diğer yarısı ise Bâbîâlî dilsizi Hüseyin Ağa'ya tahsis edildi.¹³⁹ 25 sene 10 ay, 12 gün devlet hizmetinde bulunan ve 24 Temmuz 1889'da Sadaret dilsizi iken vefat eden Lütüfî Ağa'nın¹⁴⁰ ailesine verilen maaş 64 kuruştur. Bu maaş, Tekâüd Sandığı'nca eşi Hatice Sabriye ve kızı Naciye Hanımlara evlenmeleri durumunda kesilmek şartıyla bağlanmıştır.¹⁴¹

Devlet hizmetinde bulunan dilsizlerin bir kısmına ise ihtiyaçları halinde maddî yardımla bulunulmuştur. Bu yardımlar daha çok ev kirası ya da tamirâtı için yapılmıştır. 1851'de Bâbîâlî dilsizlerinden Hacı Hüseyin Ağa'ya Davut Paşa Camii yanındaki bir ev, Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti bütçesinden satın alınmış,¹⁴² 1858'de de 2.500 kuruş tamirat masrafı ihsan buyurulmuştur.¹⁴³ 1866'da İstanbul'da meydana gelen Demirkapı yangınında evi ve eşyası yanan Meclis-i Vâlâ dilsizi Mehmed Ağa'ya Unkapanı'nda Hıdır Bey Mahallesi'nde bulunan bir evin satın alınmasına Meclis-i Vâlâ'ca karar verilmişti.¹⁴⁴ 1888'de ise Şûrâ-yı Devlet Dilsizi Mehmed Ağa, fakirliğinden bahsederek Fatih'te Tercüman Yunus Mahallesi'ndeki 25 liralık bir evin devletçe satın alınarak kendisine verilmesini istemiştir.¹⁴⁵ 1889'da Üsküdar Sultan

135 BOA, HR. MKT, 199/25; Esirci Salih Ağa'nın maaşı Ağustos 1857'de Hacı Hüseyin Ağa'ya (BOA, A. MKT. NZD, 231/76), Galatasaray'dan çıkan Dilsiz Ahmed Ağa'nın vefatıyla maaş Mevlevî Tarikatı'ndan El-Hac Hamid Dede'ye bağlanmıştır (BOA, MVL, 347/44).

136 BOA, A. MKT. NZD, 244/67.

137 BOA, A. MKT. NZD, 305/10.

138 Meclis-i Vâlâ dilsizlerinden Hacı Mustafa'nın maaşının ailesine verilmesi için bkz. BOA, HR. MKT, 72/43; 13 Aralık 1866'da ölen Meclis-i Vâlâ dilsizi Mehmed'in münhal maaşının ailesine verilmesi için bkz. BOA, MVL, 520/33; 1894'te ölen Şûrâ-yı Devlet dilsizi Mehmed Ağa'nın maaşının eşine verilmesi için bkz. BOA, DH. MKT, 280/58.

139 BOA, İ. MVL, 135/3678; BOA, A. AMD, 6/83.

140 Hasta olan Lütüfî Ağa, ölmeden iki sene önce hava değişimi için Bursa'ya gitmişti. BOA, DH. MKT, 1434/67.

141 BOA, DH. MKT, 1657/38, 1681/92; BOA, ŞD, 897/7.

142 BOA, A. MKT. NZD, 27/27; Hacı Hüseyin Ağa, daha sonra bu evin karşına bir ahır da yaptırmıştır. BOA, A. MKT. MHM, 82/50.

143 BOA, İ. DH, 435/28732. Bununla birlikte bu yardım ve ihsanlara rağmen Hüseyin Ağa'nın ev inşaatından dolayı Kostantin adlı bir esnafa yaklaşık 23 bin kuruşluk bir borcu bulunuyordu. BOA, A. MKT. NZD, 284/90.

144 BOA, MVL, 497/43.

145 BOA, DH. MKT, 1577/101, 1580/47.

Tepesi’nde meydana gelen yangında Bâbîâli dilsizi Hacı Hasan Ağa’nın da evi ve eşyası yanmıştı. Bunun üzerine Hacı Hasan Ağa’ya atiyeye olarak 2 bin kuruşluk bir yardım yapılmıştır.¹⁴⁶ Temmuz 1893’te İstavroz köyünde çıkan yangında Bâbîâli dilsizlerinden Mehmed’in evi zarar görmüştü. Evinin tamir etmesi için Mehmed Ağa’ya 250 kuruş atiyeye-i seniyye verilmiştir.¹⁴⁷ Eylül 1902’de Şurâ-yı Devlet dilsizi Mehmed Sıdkı Efendi’ye Mesih Paşa Vakfı’ndan Atik Ali Paşa civarında Hasanpaşa Mahallesi’nde Arifzâde Sokağı’nda bulunan 80 zirâlik arsada 3 oda ve sofalı ahşap bir ev 7 bin kuruşa satın alınmıştır.¹⁴⁸ Kasım 1892’de ise Bâbîâli dilsizi Hasan Şükrü Ağa, Fatih’te yeni aldığı üç odalı evi için yardım talebinde bulunmuştu.¹⁴⁹

Boğaziçi’nde ikamet eden Bâbîâli dilsizlerine işe geldikleri günler için aylık 90-100 kuruş bilet parası da ödenmekteydi.¹⁵⁰ Yine ailevi sebepler yüzünden ülke içinde seyahat edecek olan dilsizlere de kolaylık gösterilmiştir.¹⁵¹ Sağır-Dilsiz Mektebi öğrencilerine ise üç ayda bir defter, kalem ve resim takımları da verilirdi.¹⁵² Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi öğrencileri, okula geliş gidişlerinde İdare-i Mahsûsa vapurlarında ücretsiz olarak, Şirket-i Hayriye vapurlarıyla tramvaylarda ise 20 paralık indirimli biletle seyahat ederlerdi.¹⁵³ 1893’te Bâbîâli dilsizi iken vefat eden Ahmed’in ailesine cenaze masrafı olmak üzere 200,¹⁵⁴ 1900’de ise oğlunu sünnet ettirecek olan Bâbîâli dilsizi Sadık Ağa’ya 500 kuruşluk bir yardım yapılmıştı.¹⁵⁵ Dilsizlere yapılan bir başka yardım ise her sene Ramazan ayında verilen erzak bahasıydı. 1896 Ramazanı’nda Bâbîâli’de başdilsiz Hacı Hüseyin Ağa’ya 200, diğer iki dilsize ise 100 kuruşluk erzak bedeli verilmişti.¹⁵⁶ 1899 yılında ise evlenecek olan Şurâ-yı Devlet dilsizi Safi’ye 150 kuruşluk bir atiyeye-i seniyye uygun görülmüştü.¹⁵⁷

Padişah ile tebaası arasındaki sembolik ilişkilerden biri de “padişah ihsanı” denilen *atiyye*-lerdi. İhtiyaç sahiplerinin padişaha yazdıkları arzuhal neticesinde uygun görülürse bu kişilere

146 BOA, DH. MKT, 1674/98.

147 BOA, BEO, 248/18557.

148 BOA, ŞD, 159/8; BOA, İ. EV, 32/29; Evin satın alınması hakkındaki iradeye rağmen ev, hazinenin malî sıkıntısından dolayı 1906’ya kadar alınamamıştır. BOA, DH. MKT, 598/78.

149 BOA, BEO, 103/7686.

150 Başdilsiz Ferruh ve diğer dilsiz Sadık Ağa’nın bilet bordoları için bkz. BOA, DH. İUM. EK, 49/92.

151 BOA, A. MKT. DV, 115/8.

152 BOA, MF. MKT, 1111/52.

153 BOA, MF. MKT, 113/110; Ergin, “Dilsizler Mektebi”, s. 4582; Yıldırım, “İstanbul’da Sağır-Dilsiz ve Âmaların Eğitimi”, s. 315.

154 BOA, BEO, 181/13569.

155 BOA, DH. MKT, 2336/81

156 BOA, BEO, 743/55669, 749/56154.

157 BOA, BEO, 1271/95301.

maddi yardım sağlanırdı.¹⁵⁸ Bu tür yardımlar daha çok *muhtacîn* tertibatı adı altında yapılırdı. Bunlara yapılan yardımlar arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla şu şekildedir: 1853'te Eğriboyun Dilsiz Hasan'a Sultan II. Mahmud Vakfı'ndan 15,¹⁵⁹ 1858'de Tırnova Kazası'nın Hacı Hamza Mahallesi'nde oturan dilsiz Süleyman'a aylık 15 kuruş maaşla yıllık 3 okka erzak ve 1,5 okka zeytin,¹⁶⁰ dilsiz Abdullah'a ömür boyu olmak üzere 13 Aralık 1860'dan itibaren Sayda Eyaleti bütçesinden aylık 50¹⁶¹ kuruş ödenmiştir.

Lazistan Mutasarrıfı iken vefat eden Hamid Paşa'nın dilsiz oğlu Ferruh'a *kayd-ı hayat* şartıyla 128 kuruş maaş verilmişti.¹⁶² Ferruh Efendi, Bâbüâlî'de dilsizliğe atandıktan sonra babasından almakta olduğu maaş kesilmişti.¹⁶³ 19 Eylül 1894'te yayınlanan bir irade ile muhtacîn tertibinden maaş alanların devlette işe başlamaları halinde maaşları kesilmeyecekti.¹⁶⁴

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belediye teşkilâtının ve yerel yönetimlerin şekillenmeye başlaması Osmanlı Devleti'nde yoksulların korunması meselesine yeni bir boyut kazandırmıştır. 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizâmnamesi, belediye dâhilindeki yoksulların korunması görevini şehremanetine bırakmıştır. Nizâmnamedeki ifadeyle "... *âmâ ve bîzebân (kör ve dilsiz) ve yetim ve bî-vaye çocukların terbiyesi... erbâb-ı ihtiyacın iâşesi*" belediyenin görevleri arasında sayılmıştır. 1877 tarihli Dersaadet Belediye Kanunu ve Vilâyât Belediye Kanunu'nda da aynı görevler tekrar edilmektedir.¹⁶⁵ Belediyelerin kendi bütçelerinden engellilere yardım ettiği bilinmektedir. Belediyelerin yaptıkları yardımlara bir örnek vermek gerekirse; 1893 kışında katırcılık yaparken kar fırtınasına yakalanarak sağ ayağı kesilen Kırtıloğlu Mustafa ve ailesine Giresun Belediyesi tarafından aylık 140 kuruş yardım yapılmaktaydı.¹⁶⁶

Sağır ve dilsizlerin askerlikten muaf olabilmeleri için daha önceleri İstanbul'da bunların muayene olmaları gerekiyordu. Bu ise bazen aylarca sürdüğü gibi muayeneye gelen sağır

158 Özbayrak, *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları*, s. 27; Kamuran Şimşek, *II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları (1876-1909)* (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 86-172.

159 BOA, MVL, 336/41; BOA, *İ. MVL*, 276/10762. Dilsiz Eğriboyun Hasan Meclis-i Valâ'ya verdiği dilekçesinde 50 kuruş maaş istemişti. BOA, MVL, 135/77.

160 BOA, MVL, 891/46.

161 BOA, A. MKT. UM, 452/53.

162 BOA, BEO, 3/219; Bu maaş, daha sonra 115 kuruşa düşürülmüştür. BOA, BEO, 2685/201314.

163 BOA, BEO, 399/29883.

164 BOA, BEO, 2685/201314.

165 Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar* (İstanbul: Tarih Vakfı-Emeklilik Gözetim Merkezi, 2006), 34.

166 Sezai Balcı, *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa*, 2. Basım (İstanbul: Libra, 2012), 126.

yakınına çok büyük masrafa mâl oluyordu. Bu mağduriyeti gidermek için 26 Kasım 1911'de müzakere edilen Askerlik Kanunu'nda iki gözü kör olanlarla sağır ve dilsizlerin askerlikten muaf (*efrâd-ı mez'ûne*) sayılmaları görüşülmüştü.¹⁶⁷

Babaları devlet memuru iken ölen engelliler için yapılan bir düzenleme ile iki gözü kör, felçli, akıl hastası olan ve elinden iş güç gelmeyen erkek çocuklarına yaşları ne olursa olsun maaş bağlanabiliyordu. Bu durum Memûrîn-i Mülkiye Tekâüd Kararnamesi'nin 40. maddesinin şerhinde şu şekilde açıklanmıştır:

İki gözü âmâ ve meflûc ve makad ve mecnûn ve menzûl olanlar ile ahval-i mesrûde de-recesinde ma'lûl ve bütün bütün kâr ve kesbden mahrûm oldukları tibben tahakkuk eden evlâd-ı zukûr 20 yaşını ikmal etmiş olsalar bile maaşlarının kayd-ı hayat ile ifa olunacağı.¹⁶⁸

Yukarıda verilen şerh yalnızca dilsizleri kapsamıyordu. Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin 29 Şubat 1908 tarihli toplantısında dilsizlerin başkasının yardımına ihtiyaç duymadan geçinebilecekleri ifade edilmişti. Fakat dilsizlerin aynı zamanda kararnâmenin tarif ettiği derecede (*nimet-i tekellümden mahrumiyet ise nevâkıs-ı azâ-yı beşerden belki en mühimmesi bulunduğuna göre*) maluliyetten sayılacağı vurgulanarak bunların da Memûrîn-i Mülkiye Tekâüd Kararnamesi'nin 40. maddesi kapsamına alınmaları önerilmişti.¹⁶⁹ Bu öneri üzerine Meclis-i Vükelâ 6 Ağustos 1908 tarihli toplantısında kararnâmenin 40. maddesinin dilsizleri de kapsamasını kabul etmiştir.¹⁷⁰

Suçta bulaşan dilsizlere ise herhangi bir ayrımcılık yapılmamış, ceza kanununa göre yargılama ve cezalandırılmaları gerçekleştirilmiştir. 1859'da Dilsiz Mustafa, Çivizâde semtinde Havva Hatun'un evine girerek, hırsızlık yapmıştı. Evin bahçe duvarından kaçarken yakalanmıştı. Dilsiz Mustafa, çaldığı eşyaların bir kısmını iç çamaşırında saklamıştı. Yargılandıktan sonra Ceza Kanunu'nun 231. maddesine göre 5 ay müddetle hapsedilmesine karar verilmiştir.¹⁷¹ Haziran 1917'de ise sağır ve dilsizlerin nüfus kütüğüne kayıt edilirken güvenlik gerekçesiyle durumlarının belirtilmesi istenmişse de Hukuk Müşavirliği tarafından ret olunmuştu.¹⁷²

167 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre I, II: 65, 26 Kasım 1911. Erişim 05 Ekim 2013, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic04c002/mmbd01ic04c002ink020.pdf>

168 BOA, BEO, 3375/253061.

169 BOA, BEO, 3375/253061.

170 BOA, MV, 119/96.

171 BOA, MVL, 824/33.

172 BOA, DH. HMs, 3-1/2-12.

Sonuç ve Değerlendirme

Bîzebân denilen sağır ve dilsizler, Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren Osmanlı sarayında istihdam edilmişlerdir. Sarayda istihdam edilen dilsizler, daha çok padişahın yakın çevresinde ve gizlilik gerektiren işlerde hizmet görmüşlerdir. Saray dışında dilsizler, Harem, Bâbîâli, Hâriciye Nezareti, Meclis-i Vâla, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Hassa Ordusu, Meclis-i Maârif ve Şûrâ-yı Devlet gibi çeşitli birimlerde istihdam edilmişlerdir.

Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilen dilsizlerle ilgili ilk eğitim kurumu 1889'da açılmıştır. Sağır ve Dilsiz Okulu mezunları daha çok hakkaklık, kunduracılık, marangozluk gibi meslekleri tercih etmişlerdir. Bunun yanı sıra mürettip olarak çalışanlar olduğu gibi dilsizlerin bir kısmı devlete ait fabrikalarda istihdam edilmişlerdir. Körler ise çalgıcılık ve hafızlık yaparak geçimlerini sağlamak yoluna gitmişlerdir. Tanzimat'ın ilanından sonra dilsizlerin işe alınmasında belli bir usul takip edilmemiştir. İşe yeni alınan dilsizler, tespit edebildiğimiz kadarıyla savaşlarda yararlılık gösterme, *erbâb-ı ferâset* sahibi olma ve bir birimde çalışan dilsizin ölmesiyle yerine diğerinin alınması gibi gerekçelerle istihdam edilmişlerdir. Çeşitli birimlerde çalışan sağır ve dilsizlere, maaşlarının dışında para ve elbise yardımı da yapılmıştır. Suça bulaşan dilsizlere ise herhangi bir ayrımcılık yapılmamış, ceza kanununa göre yargılama ve cezalandırılmaları gerçekleştirilmiştir.

Kaynakça / References

1. Arşiv Belgeleri (Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA)

Bâbîâli Evrak Odası Belgeleri (BEO), No: 3/219, 103/7686, 181/13569, 248/18557, 399/29883, 728/54592, 743/55669, 749/56154, 1235/95570, 1271/95301, 1682/126138, 2685/201314, 2776/208161, 2993/224456, 3375/253061, 3635/272570.

BOA, Cevdet Bahriye (C. BH), No: 89/4275.

BOA, Cevdet Maârif (C. MF), 99/4947.

BOA, Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Belgeleri (DH. HMŞ), No: 3-1/2-12.

BOA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Ekleri (DH. İUM. EK), No: 49/92.

BOA, Dâhiliye Nezareti Mektûbî Kalemi (DH. MKT), No: 280/58, 466/24, 598/78, 583/52, 738/61, 1145/47, 1434/67, 1541/32, 1562/85, 1577/101, 1580/47, 1657/38, 1674/98, 1681/92, 1881/71, 2336/81, 2378/123, 2388/69, 2699/9.

BOA, Hâriciye Nezareti Mektûbî Kalemi (HR. MKT), No: 72/43, 140/28, 177/79, 199/25, 266/3.

BOA, Hatt-ı Hümâyûn (HH), No: 682/33222.

BOA, İbnülemin Hil'ât (İE. HLT), No: 3/242.

BOA, İradeler Dâhiliye (İ. DH), No: 58/2886, 131/6761, 192/10779, 230/13802, 230/13847, 435/28732, 440/29070, 869/69514, 874/69800.

BOA, İradeler Evkâf (İ. EV), 32/29.

- BOA, İradeler Meclis-i Vâlâ (İ. MVL), No: 135/3678, 276/10762, 305/12575.
- BOA, İradeler Taltifât (İ. TAL), No: 90/53, 90/55, 131/66, 336/4.
- BOA, Maârif Nezareti Mektûbî Kalemi (MF. MKT), 113/110, 323/76, 1111/52.
- BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), No: 80/2, 135/77, 336/41, 347/44, 465/48, 497/43, 510/130, 512/5, 518/33, 520/22, 520/33, 824/33, 891/46.
- BOA, Meclis-i Vûkelâ Mazbataları (MV), No: 119/96.
- BOA, Sadaret Amedî Kalemi Evrâkı (A. AMD), No: 6/83.
- BOA, Sadaret Müteferrik Evrâkı (A. M), No: 4/59.
- BOA, Sadaret Mektûbî Kalemi (A. MKT), No: 187/91.
- BOA, Sadaret Mektûbî Kalemi Nezaret ve Devair (A. MKT, NZD), No:17/10, 27/27, 29/72, 118/37, 231/76, 244/67, 284/90, 305/10, 403/8, 426/64.
- BOA, Sadaret Mektûbî Kalemi Deavî Evrâkı (A. MKT. DV), No: 115/8.
- BOA, Sadaret Mektûbî Kalemi Mühimme Evrâkı (A. MKT. MHM), No: 41/100, 82/50, 164/12, 476/40.
- BOA, Sadaret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrâkı (A. MKT. MVL), No: 30/69, 287/30.
- BOA, Sadaret Mektûbî Kalemi Umum Vilâyât, (A. MKT. UM), No: 452/53.
- BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 159/8, 308/32, 897/7.
- BOA, Yıldız Perakende Evrâkı Arzuhal ve Journaller (Y. PRK. AZJ), No: 1/24.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMAd), 2354/2, 4407, 9262,9336, 10710.

2. Araştırma Eserleri

- Ahmed Rasim. *Osmanlı Tarihi*. II, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2000.
- Balcı, Sezai. *Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye Başkanı: Kaptan Yorgi Konstantinidi Paşa*. 2. Basım. İstanbul: Libra, 2012.
- Balcı, Sezai. *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*. İstanbul: Libra, 2013.
- Baykal, İsmail H. *Enderun Mektebi Tarihi*, I, İstanbul: İstanbul Fetih Derneği, 1953.
- De Busbecq, Ogier Ghislain. *Türk Mektupları*. Çev. Derin Türkömer. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2005.
- Dikici, A. Ezgi. "Saltanat Sembolü Olarak "Farklı" Bedenler Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler". *Toplum-sal Tarih* 248 (2014): 16-25.
- Dikici, Ayşe Ezgi. *Imperfect Bodies, Perfect Companions? Dwarfs and Mutes at the Ottoman Court in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, 2006.
- "Dilsizler ya da Bizebân". *Türk Ansiklopedisi*. XIII: 277. 1966.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Saray Dili, Dilsiz Dili". *Türkiye*. 12 Kasım 2008, s. 14.
- Ergin, Osman Nuri. "Dilsizler Mektebi". *İstanbul Ansiklopedisi*. VIII: 4582. 1966.
- Günay, Ramazan - Görür, Halil İbrahim. "Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'mâ Mektebi". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* XXXII/53 (2013): 55-76.
- Kantemir, Dimitri. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*. Çev. Özdemir Çobanoğlu. II. İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü, 1998.
- Kıran, Batuhan İsmail. "Enderûn-ı Hümâyûn'da Dilsiz İç Oğlanları". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* VII/35 (2014): 277-285.
- Koçu, Reşat Ekrem, "Dilsiz, Saray Dilsizleri". *İstanbul Ansiklopedisi*. VIII: 4581-4582. 1966.

- Lewis, Bernard, "Dilsiz". *Encyclopaedia of Islam*. II: 277. 1965.
- Mabeynci Lütfi Bey, *Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri*. İstanbul: ty.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*. Devre I, Cilt II, s. 65, 26 Kasım 1911. Erişim tarihi 5 Ekim 2013, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic04c002/mmbd01ic04c002ink020.pdf>
- Miles, M., "Signing in the Seraglio: mutes, dwarfs and jestures at the Ottoman Court 1500-1700". *Disability & Society* 15/1 (2000): 115-134.
- Özbayrak, İzi Karakaş. *II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)*. İstanbul: Libra, 2011.
- Özbek, Nadir. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*. İstanbul: Tarih Vakfı-Emeklilik Gözetim Merkezi, 2006.
- Özcan, Abdülkadir. "Dilsiz". *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*. IX: 304. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, 4. baskı, İstanbul: MEB, 1983.
- Sayı, Hasan Basri. *Osmanlı Belgeleri Işığında Dr. Esat Bey'in Biyografisi ve Engellilere Yönelik Eğitim Çalışmaları*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Seytidanlıoğlu, Mehmet. *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*. 2. Basım. Ankara: TTK, 1999.
- Şimşek, Kamuran. "Osmanlı Devleti'nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar". *Belgi XV* (2018/1): 728-740.
- Şimşek, Kamuran. *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Politikaları (1876-1909)*. Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Tayyâr-Zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi -Târîh-i Enderûn-*. Haz. Mehmet Arslan, I, İstanbul: Kitabevi 2010.
- Uluçay, Çağatay. *Harem*. . II. Ankara: TTK, 1971.
- Uşaklıgil, Halit Ziya. *Saray ve Ötesi*. Haz. Nur Özmel Akın. İstanbul: Özgür Yay., 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. 3. Basım. Ankara: TTK, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*. 3. Basım. Ankara: TTK, 1988.
- Withers, Robert. *Büyük Efendi'nin Sarayı*. Çev. Cahit Kayra. İstanbul: Yeditepe, 2010.
- Yıldırım, Nuran. "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi". *İstanbul Armağanı (Gündelik Hayatın Renkleri)*. Haz. Mustafa Armağan. III: 305-330. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1997.
- Yüksel, Metin, "Meclisin 11 Kara Kutusu". *Hürriyet Pazar*. Erişim: 8 Kasım 2013, (15/11/2013), (<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/11/08/369041.asp>)